Från Östra Vätterbranterna till Botiza
– att färdas i tid och rum

Rapport från en studieresa till Rumänien juli 2007

Östra Vätterbranterna

Titel Från Östra Vätterbranterna till Botiza – Att färdas i tid och rum
Rapport från en studieresa till Rumänien juli 2007

Text Claes Hellsten, delar av dagbok Simon Jonegård,
Anne-Marie Hakeman och Tomas Fasth

Fotografer Claes Hellsten, Simon Jonegård, Lars Hakeman, Joanna Roman
Tanja och Amanda Hellsten Romeborn

Bildredigering Amanda Hellsten Romeborn

Layout Amanda Hellsten Romeborn/Gudrun Romeborn

Webbplats www.grannaskogsgrupp.web.surftown.se www.f.lst.se

Kontaktperson
för information, föredrag, filmvisning, rapporter etc.

Claes Hellsten
Omenäs 56 393 Gränna
claes.hellsten@bredband.net

Simon Jonegård
Skogsstyrelsen Jönköping
simon.jonegard@skogsstyrelsen.se

Omslagsbild: Gräns mellan betesmark och slåtteräng Botiza Foto Claes Hellsten

© Gränna Skogsgrupp 2008

Från Östra Vätterbranterna till Botiza

– att färdas i tid och rum.

Utveckling i ett föränderligt landskap

Den svenska landsbygden har de senaste hundra åren genomgått stora förändringar. Jord och skogsbrukets rationaliseringar har medfört att såväl människors livsvillkor som landskapets utseende och funktioner förändrats i grunden. Många naturvärden i södra Sveriges kulturlandskap är kopplat till markanvändningen. Naturbeten – särskilt i skog, lövtäkt och ängsslåtter är några exempel på företeelser som antingen minskat kraftigt eller upphört helt.

För naturvården är det en stor utmaning att i detta föränderliga landskap hitta former för att behålla det biologiska kulturarv som ännu finns kvar.

I Östra Vätterbranterna (ÖVB) pågår sedan 10 år ett samarbetsprojekt där såväl myndigheter som markägar- och naturvårdsorganisationer ingår. En del i arbetet under det senaste året har varit ett välbesökt offentligt möte och en studiecirkel i hamling och äldre tiders markanvändning. I cirkeln deltog ett tjugotal brukare och andra naturvårdare under hösten 2006.

Under samma period har en hamlingsinventering genomförts och ett flertal restaureringsprojekt har påbörjats. Intresset för det äldre odlingslandskapet och dess kulturella och biologiska värden har på detta sätt väsentligt höjts bland markägare och brukare i bygden. Flera entreprenörer har också börjat intressera sig för denna nisch inom landsbygdsutvecklingen.

Rumänien ett referenslandskap

Jordbrukslandskapet i norra Rumänien (Maramures), påminner mycket om 17- och 1800- talets Östra Vätterbranter. Människor lever till stor del av småjordbruk baserade på ängsslåtter med lie och djurhållning på gemensamma utmarksbeten. Gårdarna är små, ofta med någon hektar åker och tre eller fyra gånger så stor areal ängsmark. Utmarksbetena är mycket vidsträckta och stora grupper av djur vallas av herdar. Skogsbruket är till största delen extensivt och lövtäkt förekommer överallt i såväl inägor som utmark.

2007 har Rumänien inträtt i Eu och stora förändringar är redan på gång. Människors möjligheter att hitta nya inkomstmöjligheter kommer att sätta spår i landskapet.

Bonde till bonde

För att fördjupa kunskapen om vårt odlingslandskap, dess miljöer och arter, behöver vi studera den historiska markanvändningen. Rumänien erbjuder ännu några år en möjlighet att ”resa i tiden”. För bönder, naturvårdsorganisationer och myndigheter i Sverige är Maramures ett utmärkt studieobjekt. Klimat och markförhållande liknar Sydsveriges varför många arter är de samma. Dagens markanvändning där (som liknar vår för 150 år sedan) förklarar förekomsten av hotade arter på vissa platser i dagens starkt fragmenterade svenska landskap.

Deltagare i hamlingscirkeln och andra personer aktiva inom ÖVB reste sommaren 2007 till Botiza, en by i Maramures. Under en vecka umgicks vi; bönder, biologer och andra naturvårdare från Sverige och bönder i Rumänien. Vår resa och alla möten väckte många nya tankar och gav oss kunskaper och inspiration till förnyade insatser för det svenska kulturlandskapets hävd.

Förord

”Gullviva, mandelblom, kattfot och blå viol”; det svenska folket har en djupt rotad känsla för det biologiska innehållet i vårt landskap. En känsla som tar sig många uttryck i visor, diktning, bildkonst och skönlitteratur. På landsbygden ägnar många människor tid och möda på att bevara barndomens öppna trädbevuxna beteshagar. Ett arbete som sällan motiveras av arbetsinkomster och timlön. Viljan att hålla markerna öppna är den starka drivkraften.

Det ljusa Småland

Under de senaste hundra åren har Småland skiftat karaktär från det ljusa landskapet, av tall, asp och björk dominerade betade bondeskogar och beteshagar med hamlade lövträd, till en i stora delar mörk och grandominerad produktionsmark. Massaindustri och sågverk har skapat arbetstillfällen, intäkter och välstånd till priset av en allt mer ensartad, biologiskt fattig och glesbefolkad landsbygd.

De biologiska larmrapporterna duggar tätt, Länsstyrelsen i Jönköpings län tvingades exempelvis för några år sedan konstatera att arealen naturbetesmarker i Jönköpings län fortsatt att minska i snabb takt. De senaste 20 åren har hälften av dessa kvarvarande hagmarker försvunnit! Slåttergubbe, kattfot och fältgentiana är exempel på blommor som tidigare var relativt vanliga, men som idag är på utdöende.

Mellanspetten försvann redan vid förra sekelskiftet som ett resultat av att staten tillät avverkning av ekar i mitten av 1800-talet. Vitryggig hackspett sågs i Vätterbranterna senast i mitten av 1990-talet. Blåkråkan som till stor del livnär sig på dyngbaggelarver i djurspillning och häckar i ihåliga träd i odlingslandskapet sågs i ÖVB sista gången i Gränna 1928. Exemplen är många och kan hämtas från alla organismgrupper.

Hamling – det biologiska kulturarvet

För att vända utvecklingen behöver alla aktörer; myndigheter, brukare och ideell naturvård, samverka och hitta lösningar som både gynnar mångfalden och på andra sätt bidrar till en hållbar och positiv utveckling på landsbygden. EU:s miljöstöd spelar här en mycket viktig roll, men till syvende och sist är det ändå brukarnas egna personliga motiv och engagemang som fäller avgörandet. Det är kärleken till den egna hembygden och dess marker, kunskapen om dessa och glädjen i arbetet som motiverar till många och långa arbetsdagar. Att hitta former för att försörja sig på vad markerna ger, utan att i grunden förändra landskapet bottnar i en känsla av att vara en i en lång rad förvaltare. Det nyväckta intresset för hamlingstraditionen i ÖVB är ett utryck för detta. Det biologiska kulturarv som göms i, på och omkring dessa träd avspeglar generationer av odlarmöda. Kultur- och naturvård, sociala värden (som skönhetsupplevelser) och utveckling av landsbygdsföretagen går hand i hand när hagarna nu restaureras.

Historiska vingslag

Redan vid mitt och Lasse Söderströms första besök i Botiza, 2004, väcktes tanken att återkomma med bönder inom Östra Vätterbrantsprojektet. Vi slogs av hur det Rumänska jordbrukslandskapet i mycket stora delar påminde om vad vi kände till från historiska dokument från våra trakter.

Människor i min ålder minns nog TV-serien ”bröderna Cartwright”från 1960-talet. Varje avsnitt inleddes med en karta över ranchen Ponderosa. Till tonerna av den välkända signaturmelodin började kartan brinna och Joe, Adam, Hoss och pappa Ben kom ridande genom den och rätt ut i landskapet. Äventyret kunde börja…

Från Gränna till Botiza

Att kliva ur bussen i Botiza väcker samma känsla av förflyttning, nu från 1800-talets småländska skifteskartor till ”samma” landskap i Rumänien på 2000–talet, livs levande. Klampet av hästhovar på bygatan förstärker associationerna till en tidsresa.

Att vår resa blev av, sommaren 2007, kan ses som ett uttryck för Östra Vätterbrantsprojektets ”sociala” särart. En blandad grupp med bl.a. brukare, biologer och entreprenörer, företrädare för såväl brukarnas organisationer som myndigheter och ideell naturvård, gamla och unga, män och kvinnor som satsar tid och pengar för att gemensamt söka kunskap och upplevelser från referenslandskapet i Rumänien.

Från olika utgångspunkter men med en gemensam vilja att lära och överföra kunskaper betraktade vi skalbaggar och hästar, liar och hässjor, fäbodar och kyrkor. Varje deltagare bidrog med sina speciella kunskaper och den blandade sammansättningen gav nya dimensioner och inblickar. Resedeltagarna har en stor bredd och djup på sitt vetande om allt från timring till historisk markanvändning, skalbaggar, blommor, hästar, djurhållning, ystning och allt annat som hör till bondens landskap

Tack

Tack alla ni som deltog, behöll ert goda humör och hade tålamod med att utlovade 300 m blev 3 km, kl 8.00 visade sig betyda 9.30, ”samling på puben” blev en sittning på trappan och våra kära Jan-buss som visserligen hade en hyfsad medeltemperatur (15 grader längst fram och 40 i sätena längs bak), men kanske inte riktigt hade den standard som bussägaren utlovat...

Många människor och organisationer har hjälpt oss, både att komma iväg och stöttat våra ansträngningar att dokumentera resan i film. Några av dem vill jag rikta ett särskilt tack till;

Södra, LRF och Länsstyrelsen i Jönköpings län för ekonomiskt bidrag och satsning i ett osäkert filmprojekt. Eva Engström på LRF i Jönköping för entusiastiskt stöd och handfast hjälp med blanketter och

annat. Monica Gustavsson på Länsstyrelsen för hjälp, tid och tålamod med vår ansökan om bidrag till kompetensutveckling.

Fotografen Hans Berggren som lagt mycket arbete på ett filmprojekt som vi (och han) ännu inte har ekonomisk täckning för. Hans idoga kånkande på kamerautrustning och engagerade filmning har redan resulterat i reseminnen i form av en entimmes DVD-film. Nu återstår att hitta finansiering för att filma i ÖVB, redigera och få ut filmen till en bredare publik.

Linda Berglund, Ola Jennersten och Tom Ahrnbom på WWF som på olika sätt stöttat både film och resa och låtit mig använda arbetstid för att förbereda projektet. Sist men inte minst Simon Jonegård på Skogsstyrelsen i Jönköping som fungerat som bollplank i planeringsarbete och rapportskrivande, hållt i reskassan, varit reseledare och mycket annat.

Claes Hellsten, Gränna Skogsgrupp

Resedagbok

Tisdag 24 juli 2007

Malev Hungarian och bussen Jan

Traditionsbärarna från Sverige for gemensamt i Ekobussen från Östra Vätterbranterna till Landvetter. Den väl tilltagna tiden innan take-off visade sig välbehövlig då Malev Hungarian arbetade långsamt med några av de strulande elektroniska biljetterna. Efter två timmars flygresa med många luftgropar landade vi således i Budapest. En buss med namnet Jan väntade på oss, men vi lyckades bara komma några hundra meter innan de båda busschaufförerna tvingades till ett illavarslande stopp för att meka med batterierna.

Färden gick genom ett pannkakeplatt, och varmt ungerskt landskap – den visuella variationen stod vidsträckta solrosåkrar, majsfält och bär- och fruktodlingar för. Efter flera stopp på vägen och ett långt middagsstopp på restaurang István Fogadó for vi genom ett mörkt och regnigt landskap med mäktiga blixtoväder i horisonten – en passande entré till Draculas hemland. Vi kom fram till hotell Dacia i den Rumänska gränsstaden Satu Mare först strax innan 3 tiden på natten. En yrväckt Claes hälsade oss välkomna innan vi hittade våra rum i den tidiga 1900-tals byggnaden. Zzzzz.

Jätteträd

Hotellfrukost åts i matsalen som liknade en teater–salong med balkonger. Efter försovningar, sjukhus-besök och transaktionsbekymmer – liksom stads-vandring, glassätande och fotografering – fortsatte vi bussfärden mot bergen. Karpaterna tornade upp sig liksom en vägg i jämförelse med det vidsträckta åkerlandskapet. Lunch i Baia Mare och sedan ett första spontanstopp vid Baia Sprie då några av deltagarna skådade ett intressant landskap med stora mängder stående döda träd. Dessa visade sig vara av trädslaget äkta kastanj, vilka troligen frös ihjäl året innan eller blev angripna av en italiensk svamp för fem år sedan – beroende på vilken sagesman man valde att lyssna på!

Flöjttoner och härfågel

En synnerligen hurtig och brännvinstörstig äldre man lockade oss sedan 100 rumänska meter (ca 1 svensk kilometer) upp i bergssluttningen förbi ängsmarker med frukt (plommon, äpple och körsbär) eller kastanj. De senare kunde finnas i alla åldrar och storlekar, från unga stubbskott till riktiga bjässar på 10 meter i omkrets.

En flöjtspelande ung man från ovan krönet ledsagade – genom flöjtens mjuka toner – de flesta ytterligare 50 rumänska meter till en vattenkälla. Andra stannade för att beundra utsikten eller undersöka den agrara dynamiken i slåttermarkerna.

Fynd av ekoxe (honor), många gnagspår av större ekbock och skådande av härfågel vittnar om den rika mångfald som finns knuten till både träd och hävdade slåtterängar och betesmarker.

Det jordbrukspräglade landskapet upphörde sedan då vi slingrade oss uppför ett bokskogsdominerat bergspass på över 1 000 meters höjd. Stora illegala avverkningar skvallrar om de problem med korruption som det nybakade Eu-landet har att brottas med.

Efter proviantering av skogshallon slingrade vi oss nedför berget för att passera långsträckta radbyar, otaliga höstackar och tiotalet storkar i kvällssolen. Runt åtta på kvällen kom vi fram till Botiza, för att mötas av liemän och hästar. Gruppen delades upp på de hem som bedriver agroturism och där vi ska sova de närmaste dagarna. Gårdvararna skällde oss till sömns.

Bland slåtterblomma och gentiana

Tupparna hälsade oss till en ny dag. Vi gick gemensamt till Botizas ortodoxa träkyrka som uppfördes år 1699, men flyttades från en by 15 km bort år 1899. Den stora kyrkan bredvid var enbart ca 50 år gammal.

Från byn passerade vi terrasserade odlingar med bönor, pumpa, potatis, majs, sallad, kål m.m. Den vackra men skadliga Coloradoskalbaggen hittades bland potatisblasten – är det kanhända en art vi ska behöva frukta om vårt svenska klimat blir varmare?

Efter odlingarna vidtog stora arealer slåttermarker. Floran uppvisade en synnerligen stor variation, med arter som kräver torr, fuktig, näringsrik eller näringsfattig mark. Bland de – ur en svensk botanisk synvinkel – mer intressanta arterna återfanns slåtterblomma, blodrot, vildlin, gentiana, praktbrunört och backklöver.

Den medhavda lunchen åts i skuggan invid en salamanderdamm ackompanjerade av sommargyllingens läte. Varfågel kunde även ses lite här och var, liksom hämpling och törnskata. Ängarna var rika på träd och buskar av alla de sorter (plommon, apel, körsbär, ek, kastanj, pil, björk, sälg, gråal och naverlönn, liksom hassel, nypon, hallon och björnbär).

Varje kvadratmeter av marken, och alla buskar och träd, fyllde en funktion och sköttes med omsorg.

En levande landsbygd

Den 72-åriga Georgi berättade om sin tid i gruvan och gav glimtar av ängsskötselns brukande. Vad många säkert har anat – men kanske inte velat tro – var att det var lätt att köpa till mark då flera ville sluta med den arbetsintensiva skötseln av ängarna. Efter mycket valutadribblande räknades det ut att ett hektar betesmark uppe i bergen kostar runt 18 000 svenska kr, medan en tomtmark nere i byn ligger på det tiodubbla.

Dagsturens höjdpunkt var för många att få se och prova lieslåtter och hässjning av hö. Andra studerade det rika djurlivet med otaliga sorters gräshoppor (t.ex. trumgräshoppa och cikadavårtbitare) ”baggar” (t.ex., bibagge, bladbaggar, en vackert blänkande fallbagge) och sandödla. Källor med kallt vatten fanns till att svalka sig med i solen. Ovanför inägomarken vidtog den trädfattiga betesmarken. Gränsen mellan beten och slåtteräng är skarp, ett steg och vi lämnade liens och klev in i mulens marker. Det är tydligt att det hårda betet ger en helt annan förutsättning för växtligheten och djurlivet.

På betet träffade vi två unga herdar som med piskans hjälp föste runt på 16 kor, och lika många hästar, tillhörande totalt 30 familjer. Herdarnas lön var beroende av antalet djur som de ansvarade för – för ett arbete mellan sex på morgonen till åtta på kvällen fick dessa bägge 45 kr var. Om de skulle råka bli av med en ko under arbetstid behöver de arbeta mer än ett år för att bli av med sina skulder!

På väg ned till byn vandrade vi i en drygt meterdjup hålväg med branta solbelysta kanter. Efter middagen i respektive värdfamilj samlades vi på trappan till puben (”cafeterian”) för umgänge och utbyte av intryck från dagens vandringar.

Slåtter med familjen Roib

Arbetsdag från gryning till skymning

Kyrkklockorna ringde innan sex på morgonen. De gav en signal för byborna om att en äldre kvinna hade dött under natten. För oss varslade de om en arbetsdag tillsammans med lokalbefolkningen. Vid denna tid var luften sval och solen på väg upp. En klarblå himmel förebådade svettiga pannor och rödbrända nackar. Liemännen – och för den delen liekvinnorna – gick till fots, åkte på hästvagn, i bil eller cyklade ut till slåttermarkerna. De svenska deltagarna hade redan tidigare delats in i olika smågrupper som följde olika familjers arbete under dagen.

Den slåttermark vi skulle besöka låg på mellan 150-200 meters höjd över byn och tog drygt en timma att ta sig till gåendes. Vandringen gick genom olika grader av hävd och ohävd. Delar av marken hade slyat igen med björk, hassel och sälg; är denna, för oss sorgliga syn, månde vanligare i Botiza i framtiden?

Väl framme hade vi en vidunderlig utsikt över dalarna ned mot byn och slåttermarker beklädde de avrundade backarna så långt man kunde se. Svärsonen i huset hade varit där sen sex och med breda tag slagit ca 100 kvadratmeter av det daggfuktiga gräset. Med liens och räfsans hjälp fortsatte vi hävden av den knappt ett hektar stora ängen.

I trumgräshoppornas smattrande och rödvingade flykt slog vi av gräs och örter av alla de slag.

När någon gentiana fick vika under av liens vassa egg kunde man höra ett glädjerop från de botaniskt kunniga. Ljudintrycken dominerades annars av syrsornas sång och liens svissjande genom gräset.

Plommonlikör och grissvål

Ganska ofta stannade detta ljud upp för att ersättas av ett liknande, men mer skrapande ljud, då liemannen skärpte eggen med brynet. Några gånger under dagen satte han sig ned i gräset för att med hammare och städ (ett gammalt korimantborr från en gruva) slå ut eggen och på så sätt göra det valsade stålbladet otroligt vasst.

De som inte hade en lie att greppa fick hjälpa till att kratta ut höet för att påskynda torkningen. Höet drogs bort från de skuggiga ytorna norr om hasselbuskarna och de relativt unga gråalarna som stod i ängsmarken. Senare på dagen skulle allt hö dessutom vändas.

På förmiddagen kom dottern och hennes dotter för att bjuda på förfriskningar i form av plommonlikör. Till lunch erbjöds vi nystekt grissvål att lägga på smörgåsen. Hasselnötter knäcktes och åts när det var rast.

Att bygga en hökuv

När slåttern var färdig gick svärsonen i huset ut i ett trädbeklätt område för att hämta en sju meter hög björkstör. Efter kvistning och spetsning lyckades han få ned den i marken genom att upprepade gånger lyfta upp stören i luften och med fart kasta den nedåt. En balans- och styrkeakt att beundra. Fadern passade på att med yxans hjälp hugga ned en hasselbukett och stamkvista en yngre ek för att få grenar att lägga runt björkstören för att skapa luftgenomströmning under höet. En manshög bit av en gråal kvistades med decimeterlånga grenstumpar kvar för att sättas fast vid björkstören med hjälp av en meter tvinnat hö. Därefter kunde stacken börja stäckas! Allt hö som hunnit torka krattades ihop och bars fram till den blivande stacken; antingen med grep eller också med två stycken, fyra meter långa och lätt böjda hasselstörar, som stacks under en stor hög med hö och bars av två personer. Den som gick där bak skulle hålla balansen…

Muskelkraft

Svärsonen hade det mödosamma uppdraget att lyfta upp höet på stacken med hjälp av en tjuga. Då han inte längre kunde nå upp användes ett längre skaft. När ca två tredjedelar av höet var lagdt på stacken krattade han av dess sidor och stack därefter in hasselstörar – med formen av ett Y – in i stackens sidor.

Nu var klockan fem och vi var tvungna att återvända hemåt för middag. Familjen hade kanske en knapp timmes arbete kvar innan den tvinnade kransen kunde läggas på stackens topp och det var deras tur att vandra tillbaka hemåt. I efterhand fick vi veta att de efter avslutat arbete här hade fortsatt till en annan äng och kom hem först klockan 22.

Simon

(Övriga deltagare; Jan, Birte, Christer, Lasse, Ryno, Margareta, Gert, Åsa och Pelle)

Slåtter med familjen Tomsa

Svenska slåtterkarlar

I dag var det tidig frukost för att kl. 7.00 skulle vi möta familjerna Roman, Linnèr och Karlsson för att tillsammans med Karlssons rumänska familj Johan och Maria gå ut på slåtterängarna och arbeta. Vi gick mot söder, alla hade liar och räfsor med sig.

Hans Berggren och Mårten Aronsson var också med i vår grupp. Hans B. hade med sig full filmutrustning med stativ m.m. och vi hjälptes åt att bära. Vi vandrade upp mot de södra kullarna, samma väg som vi gick första dagen.

Männen hjälptes åt att slå med lie och kvinnorna ”kontrollerade” arbetet fram till kl. 10.00 då var det dags att vända gräset som låg i strängar för nu hade daggen försvunnit. Johan hade fullt upp att göra med att slipa liarna åt oss.

Det var fem ”slåttergubbar” igång. Med var också ett proffs, Johans son, han svingade lien med stor kraft och slog nog dubbelt så mycket som oss trots att han också brynte liarna. De fick slipa mycket för i ägogränserna fanns myrstackar som gränsmarkering och i dessa råkade vi ofta slå jorden.

Hans hade ett specialuppdrag och det var att filma och ta bilder så han och Mårten kröp omkring i gräset och fotograferade och ropade ibland på oss andra när de upptäckte speciella blommor eller insekter.

Frukost i det gröna

Vid 10-tiden kom Maria med frukost som dukades upp, bröd, ost,

köttpatéer, sallad, ägg m.m.

Vi satt i skuggan av en krake och bara njöt av detta goda. Kaffe, kaka och plommonlikör. Vi fortsatte slåttern fram till 12-tiden då var detta område klart.Vi vandrade ner mot byn och tog där en paus.

Efter pausen vandrade vi tillsammans med Johan till hans andra slåtteräng i norra delen av byn. Det var brant uppför och uppför, solen sken och det var säkert 30 grader.

Hela vårt gäng trodde (språkförbistringar) att vi skulle få se något speciellt däruppe på höjderna, men nej vi skulle fortsätta att hässja hö. Det hade Johans son slagit dagen innan. Lars och jag var trötta och hade tänkt göra lite annat den eftermiddagen så vi tog oss ner till byn igen. Vi vandrade genom byn på smågatorna och upplevde höns, grisar, hundar bland de gamla husen och det luktade ibland illa från gödselstackarna som låg utmed gatan.

På vägen hem passerade vi en smed och hovslagare som hade mycket att göra med att sko hästarna och underhålla redskapen åt byns bönder. Det var en mycket fin och händelserik dag som alla de andra dagarna under veckan.

Anne-Marie och Lars

Tomas och Lars slåtterdag

I sökandet efter en slåtterfamilj

Vandringen som Lars och jag gjorde själva efter vår insats med blandat betyg som liemän blev helt improviserad och kanske just därför särskilt minnesvärd. Gentianorna i tusental och ängslandskap i förvandling vandrade vi förbi men också i oändliga arealer av traditionellt hävdad ängsmark.

Vilsna i detta mosaiklandskap lyckades vi hitta en familj i full färd att stacka förmiddagens slåtterarbete. Vi bjöd in oss i arbetet och bemöttes med entusiasm från både barn och föräldrar. Farmodern var reserverad mot fotograferande och avböjde Lars försök att få en bild på henne och tonårige sondottern bärandes på hö på hasselstörar mellan sig. Lättast var att få kontakt med de minsta barnen och deras far.

Vi fick bra vägvisning för hemfärden till Botiza och följde stigen efter bästa förmåga men kom snart ur kurs och hanns senare upp av familjen och hängde på dem.

Den femårige dottern i sällskap med storasyster som på lätta ben utan klagan eller trötthet trippade alla kilometer hem la jag särskilt på minnet och återsåg henne några dagar senare då jag ensam begav mig till den delen av byn. Då var hon i sällskap med kompisar, ute på gatan och lekte och mötte mig med samma leende.

Jag lät barnen titta igenom bilderna i min kamera från slåttern med barnen i arbete men också bilder på och av mina barn i alla möjliga och omöjliga situationer. Allt fler barn strömmade till och snart kändes det som jag ordnat en filmvisning för byns alla barn.

Tomas

Claes och Håkans morgon

Hammarknack och liesvisch

Då vår familj ställt in sin slåtterdag med kort varsel, gick vi på en egen promenad i gryningen. Områdena i nordvästra delen av byn innehåller en del ängar med svag eller ingen hävd. Busk och trädvegetationen var därför bitvis ganska tät. Spillning och visst bete förekom i en del av dessa marker.

Som överallt i Botiza så behöver man dock inte gå särskilt långt innan man hör de karakteristiska ljuden av hammare som knackar på liar eller svischandet av brynstenar.

Till skillnad från Sverige är landskapet fullt av arbetande människor. De slåtterkarlar vi stötte på visade bl.a. på sina räfsor, tillverkade av lönn med skaft i hassel och pinnar av bok. Lieorven var av ask med en enda knagge av ek.

Flera av människorna vi mötte har redan (Rumänien blev EUland 2007) hunnit arbeta i Tyskland och Frankrike med fr.a. bärplockning. ”Mycket arbete och dålig lön”.

Tre ”liemän” vi träffade jobbade med slåtter hela sommaren och slog tillsammans 57 ha! De ingick i en större arbetsstyrka som var anställda av ”patron” – en tysk turistentreprenör som håller på att bygga upp verksamhet i utkanten av Botiza.

Byns badplats

Tonåringarna, (Amanda, Siri och Tanja) tillbringade en stor del av dagen söder om byn där man, framförallt ungdomar, samlas för att bada och umgås.

Klockgrodor och lövgrodor fanns här i riklig mängd liksom ett stort antal gamla hamlade bokar i ett hårt betat landskap.

Särskilt livligt blir det på badplatsen i bäcken när herdarna kommer ner från kullarna med ett 50-tal kor och nästan lika många hästar som skall dricka – på samma plats som folk badar.

Kvällens samkväm på en innergård i byn innehöll många berättelser och upplevelser av möten. Några av oss hade under dagen väsentligen bidragit med sin muskelkraft både i slåtter och med räfsor och högafflar. Andra hade kombinerat arbetsdagen med vandringar på egen hand. Alla var dock överens om att rumänska bönder är otroligt vänliga och lätta att umgås med. Språkförbistringen klarade vi med hjälp av armar, händer och en del gemensamma ord.

Slåtterängar - så långt ögat når

Lördag är marknadsdag i Botiza. Vi samlades vid affären kl 8.00 och hann beskåda kommersen med allt från kläder till fläskkött innan det var dags för en busstur mot byarna västerut.

Det är helt klart att Maramures innehåller många, mycket välhävdade marker. Trots hettan gjorde vi korta stopp för att beskåda landskapet med ”kilometervyer” över slåtterängar, åkrar och beten.

En bysmed i arbete med att sko hästar tilldrog sig vårt intresse. Att hästarna bara skos två gånger om året medför att hovarna verkas väldigt hårt.

Hästvana deltagare konstaterade att inga djur här skulle klara en kontroll av svenska djurskyddsmyndigheter.

Kulturskatter

I byn Sarbi beskådades ett litet vattendrivet sågverk och i Budesti gjordes ett längre uppehåll vid Världsarvskyrkan.

En timrad byggnad som uppfördes på 1500-talet och ännu är i bruk.

Kolmila av bokkubb
Den slingrande vägen upp på ”Munti Lapusului” tog oss genom ”moderna” odlade skogbestånd av framförallt gran till en kolmila på ca 1000 m ö.h.

Milan drivs av en familj som exporterar bokträkol till Italien. Milan byggs upp av bokkubb (200 kubikmeter/mila), täcks med spån och boklöv.

Milan brinner i en månad, två personer turas om att vakta den.

Den svala bergsbäcken vid milan lockade många av oss till bad efter maten.

Alpbock

Tomas gick dock (som vanligt) på en egen liten upptäcktsfärd som gav lön för mödan. Fyra stycken alpbockar kilade runt på en gammal, solbelyst bok. Denna vackra, och i hela Europa sällsynta skalbagge dog ut i Sverige redan på 1800-talet. Vi fick möjlighet att fotografera och beskåda en hane och fyra honor i full aktivitet.

De traditionella träportalerna som finns framför många hus i Maramures har blivit en exportprodukt.

På hemvägen fick vi se en snickare i färd med att tillverka produkter som såldes bl.a. till USA. Kvalitén på hantverket var dock inte lika högt som det som kan beskådas i byarna.

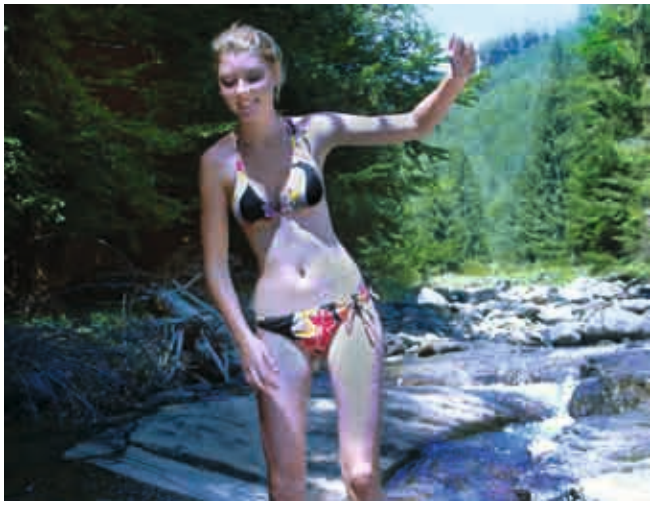

Bröllop i Botiza

Väl hemma avbröts vår middag av ett bröllopsfölje genom byn. Brud och brudgum gick i två korteger från olika platser för att mötas mitt i byn.

En orkester spelar och unga män (alla utrustade med en flaska starkt) stannar allt emellanåt upp tåget för att dansa och sjunga. Festen pågick sedan i ”kommunhuset” hela natten.

Joanna var inbjuden gäst och några av oss andra gjorde en kortare visit på festen där rumänsk folkmusik, mat och Horinka (Plommonbrännvin) konsumerades i överflöd.

Rumänsk timing

På utsatt tid, kl. åtta på morgonen, stod alla svenskar framför kyrkan och väntade på häst och vagntransporten som skulle ta gruppen till en fäbod i bergen söder om byn. Då transporten dröjde (kusken låg och sov), fick vi en möjlighet att se delar av byn som inte besökts tidigare.

Många mycket fattiga familjer bor på byns bakgator i hus som är ganska slitna. De flesta bybor var denna morgon på väg till kyrkan, många iklädda traditionella kläder. Några trötta bröllopsgäster, unga pojkar, hade intagit ”framstupa sidoläge” längs bygatan. Deras mödrar hade nu fullt sjå att hämta hem sina söner innan kyrkobesökarna stötte på dem.

En grupp passade på att gå i förväg för att se hamlade, mycket gamla bokar i beteslandskapet söder om byn. Gissningsvis förekommer lövtäkten här för att dryga ut betet, man såg tydligt hur djuren också betat ner unga bokplantor i skogskanten. Brynet bestod av små ”bullar” av framförallt bok och hassel.

När hästtransporten väl kom fick vi en skön skjuts innan det var dags för ”apostlahästarna” några km uppför berget (stigning på omkring 500 meter).

Alpbock - igen!

Vandringen gick till en början genom cirka 50 årig bok/granskog där alpbocken återigen påträffades. I ett så rikt landskap som detta uppträder känsliga arter även utanför sina typiska miljöer.

På betesmarkerna ovanför skogen sågs återigen stora bokar i ett hårdbetat landskap. Ett större område var bevuxet med skräppor vilket vår guide, tillika djurägare, Vasilij, kommenterade med att skräppor är mycket bra bete för getter och används av människor till soppa, ingen ohävdsart här alltså!

Fäbodsliv

Fäboden bestod av en liten betesfålla och en enkel, nybyggd, timrad koja där djuren (får getter och kor) samlades in för mjölkning tre gånger per dag (en för korna). Mjölken togs omedelbart omhand för osttillverkning.

Fem herdar har hand om 15 familjers djur, varav Vasilij äger 35 kor och ett antal får. Ett antal hundar, stora lurviga djur, hjälper till att vakta. Vi blev uppmanade att vara försiktiga med hundarna. Hur detta skulle gå till kunde dock ingen precisera.

En ung herdepojke (13-14 år?) visade fula ärr på benen från ett överfall av flera hundar som uppfattat honom som ett hot mot fåren.

Fåren och getterna ger, i bästa fall, 3 dl per mjölkning. En bra ko kan ge 15 l/dag. Osten läggs upp för lufttorkning och mognad i tre-fyra dagar innan den bärs ner till byn. Det är inte möjligt att köra med häst och vagn uppför berget, allt måste bäras på ryggen.

Det finns enligt herdarna mycket varg i skogen och åtminstone två björnar.

Ett varierat odlingslandskap

Flera av våra bönder kände igen ystningsprocessen från barndomen i Sverige och drog sig till minnes hur mor och farföräldrar brukade göra för att välsigna smör eller ost. Eftersom det var söndag var ytterligare några djurägare på besök tillsammans med sina familjer. Vi åt medhavd matsäck och den ost som bjöds.

Några i vår grupp valde att gå hem till byn via beten, och längre ner, slåtterängar. Betesmarkerna visade sig fortsätta fram till nästa bys slåtterängar ca en mil österut.

Uppe på krönet skilde sig växtligheten en del från vad vi sett längre ner. Bland annat förekom slåttergubbe ganska rikligt. Det var också påfallande ofta fuktigt, även högt upp. Herdarna fick exempelvis sitt dricksvatten från en öppen källa i slänten.

Ängarna söder om byn är i de flesta fall små, ca ett tunnland/ägare, men sammanlänkade i ett stort ängslandskap där tillfälliga åkrar (vretar/lindor) förekommer lite var stans. Man kan också se hur ängarna har olika tidpunkter för slåtter och att vissa inte tycks slås varje år.

Varför skall man ta in hö från de mest avlägsna ängarna om höskörden närmare byn är bra? Med detta bruk tycks det alltid finnas marker som har en svagare hävd i en mosaik med välutnyttjade ängar, träd, buskar och betesmarker.

Arbetshästar håller svenska priser

Marknadsdag i Dragomiresti ca 2 mil norr om Botiza. Vi åkte dit för att beskåda och ta del i marknadslivet. Särskilt kreatursshandeln tilldrog sig vårt intresse. Kor, hästar och grisar såldes, ofta ett eller ett par djur eller en griskull/säljare.

En bra arbetshäst (Åsa L. som är hästvan gjorde urvalet) kostar cirka 15 000 kr vilket inte är så långt från svenska priser. Något som visar hur viktig hästen fortfarande är för rumänska bönder.

Marknad i hällregn

Marknaden hade ett par tusen besökare som huvudsakligen inhandlade bruksföremål och kläder. Romer gick runt med plåtarbeten och ”sålde in sig” som stuprörs och hängrännetillverkare.

Hällregn stoppade bara upp affärerna i några minuter. Gert vållade stor uppmärksamhet bland byborna när vi återvände med inköpta hästredskap. Turister med intresse för och behov av sådant var tydligen en ny syn.

Skinnbälten till tack

På aftonen samlades svenskarna på en av oss nyupptäckt bakgård/”pub” för ett avslutande samkväm.

Claes och Simon avtackades med fina rumänska handarbeten; slåtterkarlarnas breda skinnbälten vilka fungerar både som förvaringsplats för bryne, cigaretter och knivar, men också som stödjande bälte för ryggen och prydnad.

Bältet ingår i traditionell folkdräkt och används också för att sy in stora penningsummor i vid besök i städer och marknader.

Hemresa mot Budpest

En mycket lång, varm och seg bussresa till Budapest påbörjades vid 7-tiden, men avbröts av några längre stopp. ”The merry cementry” i Sapanta är en turistfälla som man inte bara kan passera.

De mycket säregna gravvårdarna i trä med grälla naivistiska målningar av de döda lockar massor av besökare, tyvärr kunde vi inte tolka verserna som var nedtecknade om de döda. En sista möjlighet att inköpa souvenirer bjöds dock.

Stortrappen

I Hortobag:s nationalpark i Ungern fick vi en smak av den vidsträckta pustan. Hans berättade om stortrappen, en fågel som fortfarande finns kvar här men dog ut i Skåne på 1800-talet.

De fågelintresserade fick sitt lystmäte av aftonfalk, närmare tjugo fåglar uppehöll sig runt vår rastplats, liksom härfåglar och vita storkar.

Den sena kvällen avslutades med gemensam middag på en restaurangbåt på Donau i Budapests norra del. Trötta resenärer somnade på hotell Ibis framemot småtimmarna.

Kommentarer om resan

Deltagare i vår resa har fått uppmaningen att plocka fram ett enskilt möte eller händelse som etsat sig fast i minnet. Nästan alla har svarat att det är helheten man minns.

Det storslagna landskapet, de vänliga människorna, den i alla meningar levande landsbygden och tankarna detta väcker om vår egen hembygds historia.

Några personer har preciserat ett par händelser.

Lars J:

Skillnaden är stor mellan de som har mycket och de som lever under mycket knappa omständigheter, om man ser det bara materiellt. … Hur göra för att utjämna klyftorna?Trots ett lugnt tempo hann vi med fantastiskt mycket. Jag är imponerad av den bredd på kunskaper gruppen har och som dom delar med sig av på ett bra sätt. Roligt med marknader, bröllop, samlingar på kvällarna och kolmilaresan m.m. m.m.

Simon:

Att få besöka ett - i dess rätta bemärkelse - levande landskap med alla syn- och ljudintryck är en upplevelse som är svår att beskriva med ord. Landsbygden och landskapet formar här en helhet, med djupa rötter i historien. Att få blicka ut över kilometer efter kilometer av hävdade ängs- och betesmarker sätter det svenska arbetet med naturvård- och kulturmiljövård i ett historiskt och geografiskt sammanhang. De små fragment vi ännu har kvar av värdefulla miljöer i Sverige, t.ex. nyckelbiotoper, har tidigare varit funktionella delar av ett levande landskap - utblickarna över Botiza var med andra ord en aha-upplevelse över ”tidens vidd och tingens ordning”.

Att arbeta intensivt för att integrera kulturmiljövården och naturvården inom t.ex. Östra Vätterbranterna är en utmaning vi måste anta för att på sikt skapa ett hållbart och levande landskap. Vi måste också lyfta blicken och se landskapet som en del av människorna och samhället. Nya samarbets- och brukningsformer som bygger på tidigare erfarenheter krävs för att tillsammans lösa de utmaningar vi alla står inför - rumäner såsom svenskar.

Pelle:

Under vandringen upp till de gamla hamlade kastanjerna lyssnade jag med stort intresse till den engagerade självutnämnde ”guiden”. Hans budskap till oss var glasklart och rev alla språkbarriärer: Träd skall bevaras för all framtid.

Vid varje nytt stopp förklarade han mycket ingående och vältaligt (?) hur tidigare generationer gallrat fram lämpliga träd ur goda årgångar för att garantera återväxten för all framtid.

Hans förmåga att locka oss allt högre upp för att se på ännu finare exemplar av hamlade kastanjer och hans avslutande skålande med många av oss i mycket stark sprit fullbordade bilden av en mycket kunnig, medveten och viljestark eldsjäl.

Mitt huvudintresse inför resan var att studera hur man kan utveckla möjligheterna till hållbar överlevnad på landsorten i ett modernt tillväxtsamhälle.

Botiza med sin blandning av 1800-tals-jordbruk och 2000-talsmarknad är härvid ett extremfall. Östra Vätterbranterna har delvis lyckats bevara miljöer, som har lika stor spännvidd, när det gäller byggnader ibland större.

En gemensam erfarenhet är att en sådan miljö har betydande dragningskraft på en turism med ursprung i tätbebyggda områden.

Hur man kan omvandla detta utgångsläge till pålitliga intäkter är ett gemensamt problem med tillhörande möjligheter till kreativa lösningar. Där tror jag att vi har mycket att lära av varandra för att vidareutveckla gemensamt. Identifiering av lämplig NGO (Non govermental organisation) kan ev. ske via gruppen ”Agroturism”.

Upplägg och aktiviteter var mycket bra! Ett problem som borde gå att lösa inför nästa resa är förflyttningstaktens beroende på typ av aktivitet. I vårt fall var den ibland väsentligt olika för jordbrukare och foto-/miljöexperter.

En frivillig uppdelning i 2 á 3 grupper med olika inriktning skulle kunna vara ett alternativ när spridningen bli väl stor.

Allmänbildningsvärdet i blandningen av intressen skall dock inte underskattas.

Joanna:

Jag tycker att vandring genom skogen med belöningen i form av vyerna, utsikten, alla toppar (Ukraina) har etsat sig fast på näthinnan. Utsikten hos herdarna var bäst.

Maria:

Tycker att mötena med människorna har gett mest, att få komma hem, nära deras vardag är ovärderligt när man kommer till nya länder och kulturer. I Botiza var de dessutom mycket gästvänliga och bjöd på sig själva vilket naturligtvis höjer helheten.

Göran:

Bär med mig den känsla jag fick när vi vandrade upp till ängarna för slåtter tillsammans med Maria och Johan som vi fick följa denna arbetsdag. Jag minns när jag var barn och var hos mormor och morbror på landet och hela familjen hjälpte till med skörd = stor gemenskap.

Det vi har tagit med oss hem är en större förståelse för vår mark/jord och dess mångfald, vi värdesätter den högre och försöker vårda/sköta den ”bättre”.

När åker vi nästa gång?

Gert:

Det var så mycket man kommer ihåg. Personligen tycker jag att marknaden var en höjdare. En kreatursmarknaden där man kom med en kalv, en häst eller några smågrisar det var verkligen som här för 100 år sedan. Har varit på många marknader men aldrig sett något liknande.

Tomas:

Mornarna på balkongen var fantastiska med ljuden från all aktivitet i byn och solen som värmde liksom tankarna på dagen med förväntningarna som skulle infrias.

Den hetaste dagen med den plågsamt långa bussutflykten till stadsbornas picknickbäck att svalka sig i minns jag särskilt den lyckliga känslan av att lyckas förutse något oförutsägbart. Att plötsligt stå framför den spektakulära alpbocken krypande på en gammelbok intill bäcken där snart nog fler bockar uppenbarade sig i sin iver att para sig med en hona. Att glädjen var nästan lika stor att få förmedla denna uppenbarelse till mina medresenärer i bussen just innan hemfärden gick nog inte heller att ta miste på.

Vid sidan av mötena med människor är det landskapet som helhet med de fantastiska vyerna man minns mest, snarare än någon av de många rara blommorna i ängarna som man fick buga sig för. Men med biologens blick på floran skulle här finnas en outsinlig källa till upptäckarglädje som jag gärna skulle ösa lite djupare ur än vad tiden medgav vid detta alltför korta besök i Botiza.

Lasse:

Som återvändare till Botiza reagerar jag på de snabba förändringar som skett sen 2004; fler bilar och en traktor på bygatan, fler ungdomar som festar på ”cafeterian”, många nybyggda hus. Jag såg också skillnaden mellan olika byar, både vad gäller traditioner och hävden av landskapet.

Amanda:

Det var kul att besöka herdarna även om det var jobbigt att gå dit. Fin utsikt, men hundarna var läskiga.

Sen hittade vi en bönsyrsa som var rolig och läskig, den försökte bita Tanja i fingret. Sen var den svår att få ner i PET flaskan.

Lars H:

Ljudet från bygatan: Tidigt vid 4-5tiden väcktes jag av klappret från hästskorna och när jag tittade ut såg jag män med hästar och vagn, liar och räfsor på väg till slåtterängarna. Lite senare väcktes jag igen av ljudet från koskällor då kvinnor i byn drev korna till samlingsplatsen där korna drevs vidare upp till betesängarna. Nu var det tid att gå upp och äta frukost för mig.

När jag sedan kom ut på bygatan kom kvinnorna med räfsor och matkorgar och ofta en liten skrinda som gnisslade. Då hördes också kvinnornas skratt och samtal som jag inte förstod något av men antog att de hade en del att tala om.

Rätt som det var stördes friden av mopeder eller byns enda? traktor som kom med en höskrinda efter sig. Fram mot kvällen kom familjerna tillbaka och då upplevde jag morgonens ljud igen. Det var härligt att slippa höra trafikens motorljud!

Margaretha:

Besöket hos herdarna; man kan inte tro att det fungerade på det viset. Bönderna i Botiza och mötet med dem den första dagen när vi såg hur de byggde en hökuv. Så mycket arbete, så trevliga människor !

Jan:

Mitt starkaste minne är vandringen till slåtterängen en timme och tjugo minuter, arbeta hela dagen för att få ihop en höstack som hos oss tar en kvart.

Mårten:

Rumänienresan som helhet var en fullträff. Landskapet, träden och floran var en upplevelse. Människorna vänliga och intresserade. Det gamla odlingssystemet håller dock på att lösas upp. De tydligaste spåren såg Simon och jag då vi stannade för att kolla de stora döda träden.

På sluttningarna fanns samma markanvändningssystem som karaktäriserade självhushållets Småland/Sverige, dvs. vidsträckta grässvålar med spridda lövträd och med spår av tillfälliga åkrar i grässvålen. Delar av marken hade bränts vid olika tidpunkter.

De hamlade lövträden skördades, förmodligen främst för brännved och hägnadsvirke. Unga plantor av bl a kastanj och björk hade medvetet sparats vid slåttern.

Viktigare är dock vad rumänerna kan lära av oss, eftersom det ännu någon tid finns mycket att försöka rädda och bevara i Rumänien. Vi kan givetvis inte kräva att de ska vara mer intresserade och kloka än vi var då Sverige genomgick samma omvandlingsprocess.

Däremot kan vi informera om de misstag vi gjorde i Sverige och ge förslag på åtgärder anpassade till de rumänska förhållanden för att deras ännu fantastiska landskap ska kunna bevaras och skötas. En ny resa känns som ett måste!

Deltagarna

Simon och Lars Jonegård

Claes Hellsten, Tanja och Amanda Hellsten Romeborn

Tomas Fasth

Göran och Solveig Karlsson

Lasse, Ylva och Åsa Söderström

Mårten Aronsson

Maria Rosenqvist Roman, Joanna och Göran Roman

Siri och Håkan Strotz

Pelle Hakeman

Lars och Anne - Marie Hakeman

Ryno och Margareta Adersson

Jan Hultman

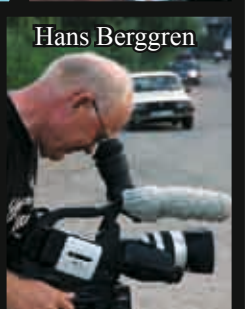
Hans Berggren

Birthe och Christer Viking

Gert och Åsa Linnèr

busschaufförerna

Laura
vår tolk

DÖD VED LEVER
Gränna Skogsgrupp

SÖDRA

Länsstyrelsen i Jönköpings län

LRF

SKOGSSTYRELSEN

WWF